

## JINOIY NUTQDA IRONIYANING PRAGMATIK XUSUSIYATI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.031>

Dedaxanova Muazzam Altmishbayevna  
ORSID: 0000-0001-7465-1058  
filologmuazzam@gmail.com  
Shanghai International Studies University

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada jinoiy nutqdagi ironiyaning strukturaviy va kommunikativ yetakchilik funksiyasi tahlil qilinadi. Mavjud nazariy qoidalar Tohir Malikning “Shaytanat” qissasidan olingan misollar asosida amaliy jihatdan ochib beriladi. Tadqiqot natijasida jinoiy nutqda kinoya nafaqat stilistik vosita, balki ierarxik munosabatlarni belgilovchi, hokimiyatni ifodalovchi hamda “o‘z” yoki “begona”ni aniqlovchi asosiy mexanizm sifatida namoyon bo‘lishi asoslanadi.

**Kalit so‘zlar:** jinoiy nutq, ironiya, kinoya, pragmatik, psixolingvistik, “Shaytanat”, Tohir Malik

## THE PRAGMATIC ASPECTS OF IRONY IN CRIMINAL DISCOURSE

Dedakhanova Muazzam Altmishbayevna  
Shanghai International Studies University

**Abstract:** This article analyzes the structural and dominant communicative functions of irony in criminal discourse. The existing theoretical principles are illustrated through examples drawn from Tohir Malik’s Shaytanat. The study argues that irony in criminal discourse functions not merely as a stylistic device, but also as a key mechanism for defining hierarchical relationships, expressing power, and distinguishing between insiders and outsiders.

**Keywords:** criminal discourse, irony, sarcasm, pragmatics, psycholinguistics, Shaytanat, Tohir Malik

### KIRISH

Jinoiy subkulturada ironiya nutqiy bezak emas, balki mavqeni belgilashning asosiy vositasidir. Shunga ko‘ra, ironiya qonunbuzarlik vaziyatlarida nafaqat ierarxik kod sifatida, balki jinoiy guruh ichida "o‘z"ni aniqlashning kuchli mexanizmi bo‘lgan eksklyuziv identifikatsiya vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga argodagi ironiya ko‘pincha, adabiy tildan farqli ravishda, tashqi kuzatuvchi uchun tushunarsiz bo‘lib, guruh ichidagi birdamlikni mustahkamlaydi va hokimiyat

vertikalini saqlaydi. Agar adabiy tilda ironiya asosan tanqid yoki hazil vositasi hisoblansa, jinoiy kontekstda uni noto'g'ri tushunish yoki noo'rin joyda qo'llash katta xavfga sabab bo'lishi mumkin. Mazkur maqolada jinoiy nutqdagi ironiya hokimiyat kodi sifatida ierarxiyani belgilashning asosiy nutqiy vositasi ekani, shuningdek, uning kontekstga qarab funksiyasi tubdan o'zgartirishi mumkin bo'lgan transformativ xususiyati kabi masalalarga to'xtalib o'tilgan.

## ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Ma'lumki, ironiya (kinoya) "til birligining uning haqiqiy ma'nosiga nisbatan boshqa yoki qarama-qarshi ma'noda kesatq, qochiriq, piching bilan ishlatishdan iborat" [4, b. 49] bo'ladi. U uslubiy bo'yoq ifodalashga xizmat qilgani bois stilistikada kesatqqa asoslangan hosila ma'noning yuzaga kelishi ekanligi haqida aniq fikrlar mavjud. Shunga ko'ra tilshunos olim M.Mirtojiyev kinoya(ironiya)ni ko'chma ma'no turlari jumlasiga kiritish noo'rin ekanini ta'kidlaydi: "O'zbek tilida kinoya yo'li bilan ham so'z ma'nolari taraqqiy etadi. Masalan, "Ey odam, rahming kelmadimi?" gapidagi odam so'zi odamlilik xususiyatiga ega bo'lmagan, degan ma'noda qo'llangan. Biroq mazkur ko'chma ma'no shu kabi kinoyali jumladagina yuzaga chiqib, u uslub bilan bog'liq hodisadir. Kinoya yo'li bilan hosil bo'lgan ko'chma ma'nolar leksik ma'no doirasida bo'lmaydi. U ma'lum shaxs tomonidan individual holatda hosil bo'ladi. Demak, kinoya yo'li bilan hosil bo'lgan ko'chma ma'no faqat okkazonal ma'no doirasiga oiddir" [3, b. 65]. Bundan anglashiladiki, ironik ma'no o'z denotatiga ega emas. So'zdagi mavjud nomlovchi ma'noning kesatig'idan, inkoridan iborat bo'ladi. Ironiyadan maqsad - masxara qilish, piching, kamsitish, tanqid qilish yoki hazil qilish.

Shularni inobatga olgan holda, maqolada lingvistik kuzatish, lingvostilistik tahlil, kontekstual tahlil, lingvistik izohlash kabi tahlil tamoyillariga asoslanildi. Shuningdek, pragmatik va psixolingvistik jihatiga ham e'tibor qaratildi.

## TAHLIL VA NATIJALAR

Jinoyatchilar nutqida ironiya yetakchi xususiyatga ega bo'lgan keng qo'llanuvchi vosita hisoblanadi. U ko'pincha tahdid, kesatq, kamsitish, hokimiyatni namoyish qilish va qurbonni psixologik bosimga olish maqsadlarida qo'llaniladi. Masalan: *Yo kindigingdan kekirdaginggacha tilib, tuz sepsam, mazza qilasanmi? Qo'y, bunaqa mazzalar ahmoqlarga atalgan* [2, b. 44] Ushbu misolda "mazza qilasanmi?" va "mazzalar" so'zlari ironik ma'noda qo'llangan. Bu ma'no gapning davomidan ochiq sezilib turadi. Demak, mazkur so'zlar asliga nisbatan o'zining asl ma'nosiga zid holda teskari ma'noda qo'llangan. Ko'rinib turibdiki, kinoya nutq oqimi orqali yuzaga chiqishi bilan birga so'zning aks ma'nosini ifoda etadi. So'zlovchi ("Kesakpolvon") - yuqori mavqeli jinoyatchi. Tinglovchi (G'ilay) - past mavqedagi jinoyatchi. Bu yerda so'zlovchi tinglovchini bo'ysunish masalasida tanlov qilishga majbur qilmoqda.

Jinoyat olamida qiynoq - itoatga majburlashning keng tarqalgan vositasi. "Kindikdan kekirdakkacha tilish" - o'ta shafqatsiz qiynoq turi. So'zlovchi buni

“mazza” deb atab, o‘zining shafqatsizligi va hokimiyatini namoyish qilyapti. Ochiqchasiga tahdid qilish o‘rniga, ironik tarzda “mazza” deb atash - psixologik bosimning murakkabroq shakli. Shunga ko‘ra, bu gap so‘zlovchini “hatto qiynoqni mazza deb ataydigan darajada shafqatsiz” ekanligini ko‘rsatadi. Shuningdek, tinglovchi to‘g‘ridan to‘g‘ri “ahmoq” deb atalmayapti, lekin aslida “agar shunday qilsang, ahmoq bo‘lasan”, degan yashirin kinoya bor. Bu bilvosita kamsitish. Pragmatik jihatdan bu nutqiy harakat tahdid bo‘lib, so‘zlovchi qiynoq orqali qo‘rqitish bilan birga uni bo‘ysundirish uchun psixologik bosim o‘tkazmoqda. Psixolingvistik nuqtayi nazardan, bu yerda sovuq qonli hazil, hissiy kambag‘allik (empatiya yo‘q) va o‘z ustunligini namoyish qilish kuzatiladi. Hankok va boshqalar ta’kidlaganidek, psixopatik shaxslar nutqida sovuqqonli hazil, boshqalarning azobini kamsituvchi ifodalar va o‘z ustunligini ko‘rsatish kabi xususiyatlar ko‘p uchraydi [1]. Ushbu misol mazkur xususiyatlarning yorqin namunasi. Ironiya bu yerda kamsitish, qo‘rqitish va hokimiyatni namoyish qilish funksiyalarini bajarmoqda.

Umuman olganda, detektiv asrlarda, xususan, “Shaytanat” romanidagi jinoyatchilar nutqida ham bu kabi ustunlikka intilish, kamsitish, hissiy kambag‘allik (empatiya yo‘q) va qo‘rqitish strategiyalari aks etgan, ekspressivlik va iqtisodlik funksiyalarini bajaradigan kinoyaviy jumlar juda ko‘p uchraydi. Jumladan, 11 oy oldin qamoqxona tuzog‘iga ilingan odamdan pul talab qilib, uyigacha kelib, tahdid qilayotgan qimorboz yigitning nutqi ham nihoyatda kinoyaga boy: *Umnitsa! Bunisi endi o‘zingga bog‘liq* [2, b. 93]. Misoldagi "umnitsa" so‘zi katta yoshli erkakka nisbatan kesatiq mazmunida ishlatilgan. Aslida rus adabiy tilida "умница", asosan, ayol yoki bolaga nisbatan qo‘llaniladi va "aqlli" degan ijobiy ma’noni bildiradi. Katta yoshli erkakka nisbatan, odatda, "умник" (umnik) ishlatiladi. Biroq jinoyatchilar argosida "umnitsa" so‘zi hech qanday ayollik yoki yoshga aloqador bo‘lmagan holda quyidagi ma’nolarni anglatadi:

1. "Barakalla (aqlli ekansan)! To‘g‘ri tushunding" - istehzoli.
2. "Ehtiyot bo‘l, aqlingni ishlat" - Ogohlantirish, "o‘ylab ish qil", degan ma’no.
3. "Sen aqlli odamsan, endi o‘zing bilasan" - Mas’uliyatni suhbatdoshga

yuklash.

Misolda jinoyatchi yigit (yosh) yoshi katta erkakka qimor qarzini yana kechiktirishning jazosi sifatida oilasiga (“bolalariga”) zarar berish ishorasi bilan tahdid qilmoqda. Shunga ko‘ra, matndagi "umnitsa" so‘zi ekspressivlik va iqtisodlik funksiyasiga ega bo‘lib, bu birgina so‘z orqali har uchala mazmundagi katta ma’no ifodalangan: “Meni to‘g‘ri tushunding. Endi bu ishning keyingi qismi faqat o‘zingga, sening aqling va harakatlaringga bog‘liq” mazmunidagi kinoyali maqtov, ogohlantirish va mas’uliyat yuklayapti. “Umnitsa” so‘zining bunday qarama-qarshi funksiyasi transformativ xususiyat hisoblanadi. Bu jinoiy nutqning eng muhim jihatlaridan biridir.

Mazkur dialogda qimorbozning kinoya asosiga qurilgan gaplari ham talaygina. Masalan: *"Kurortdaligingda yuvoshgina bola eding"* [2, b. 93] gapidagi *"kurort"* qamoqxona bo'lib, *"umnitsa"* kabi ironik xarakterdagi varvarizm-argo hisoblanadi. *"Yuvoshgina bola"* - sodda odam ma'nosida kinoyali holda kamsitish maqsadida qo'llangan. *"Pamyatning bir chekkasini qurt yeganmi, a?"* [2, b. 92] Bu gapda esa varvarizm (*pamyat - ruscha*), metafora (*xotira - qurt yegan narsaga o'xshatilgan*), ironiya (*to'g'ridan to'g'ri va asl ma'no orasidagi ziddlik*) mavjud bo'lib, bu jumlaning ironik-metafora deyish mumkin. Kinoya pragmatik usulda so'roq shaklida berilgan. -a so'roq yuklamasi kinoyani kuchaytirish bilan birga ritorik so'roq gapni hosil qilmoqda. Chunki bu so'roq shakli javob talab qilmaydi, faqat masxara maqsadida qo'llanilgan.

Misollar tahlili shuni ko'rsatadiki, jinoiy nutqda ironiya quyidagi xususiyatlari bilan dolzarblik kasb etadi:

1-jadval.

Jinoiy nutqda ironiyaning funksiyalari

| T/r | O'ziga xosligi           | Tavsif                                                                                                                                                                         |
|-----|--------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1.  | Hokimiyat kodi           | Ierarxiyani belgilashning asosiy nutqiy vositasi hisoblanadi                                                                                                                   |
| 2.  | Transformativ xususiyat  | Kontekstga qarab funksiyasi tubdan o'zgaradi                                                                                                                                   |
| 3.  | Eksklyuziv identifikator | Guruh ichida "o'z"ni aniqlash mexanizmi: ironiyaning real ma'nosini (istehzoni) tushunganlar qanday munosabatda bo'lishni biladi; tushunmagan "begona" esa xatoga yo'l qo'yadi |
| 4.  | Pragmatik og'irlik       | Adabiy tildagi vazifasidan farqli holda hayot va o'lim masalalariga daxldor bo'lgan jiddiy funksiyalarni bajaradi                                                              |

## XULOSA

Xulosa qilib aytganda, jinoyat olami vakillari rus tilidan olingan varvarizmlarni ko'p qo'llashi, majoziy so'zlar hamda manipulyativ so'z tanlash imkoniyati bilan boshqa odamlardan ajralib turadi. Ular asosan yopiq submadaniyatlarda yuzaga kelgan, maxfiylik va kodlash funksiyasiga ega bo'lgan kinoyali lug'aviy birliklardan unumli foydalanadi. Bu jihat jinoiy nutqda muayyan pragmatik (tahdid, masxara, guruhga mansublikni ko'rsatish) va psixologik (hissiy kambag'allik, instrumental dunyoqarash, o'zini ustun qo'yish kabi) xususiyatlarga ega. Shu sababdan jinoyatchini aniqlashda uning nutqiga xos lingvistik jihatlarning barcha o'ziga xos kombinatsiyasini tahlil qilish orqali ko'zlangan natijaga erishish mumkin. Bu kombinatsiya (muallif izi) shaxsning o'ziga xos "til barmoq izi" hisoblanadi.

## Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hancock J.T., Woodworth M.T., Porter S. (2013). Hungry like the wolf: A

word-pattern analysis of the language of psychopaths. Legal and Criminological Psychology, 18 (1).

2. Малик Тоҳир (2008). Шайтанат. 3-китоб.
3. Миртожиев М. (1984). Ўзбек тилида полисемия -Т.: “Фан”.
4. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. - Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти.